

ЩОТКА О. П.

ПСИХОЛОГІЯ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Щотка О. П.

**ПСИХОЛОГІЯ
МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ**

Навчально-методичні рекомендації

Ніжин – 2024

УДК 159.9 (075.8)

Щ92

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 4 від 31.10.2024 р.

Рецензенти:

Грянська А. М. – канд. психол. наук, доц.

Литовченко Н. Ф. – канд. психол. наук, доц.

Щотка О. П.

Щ92 Психологія міжкультурного спілкування: навчально-методичні рекомендації. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. – 34 с.

Навчально-методичні матеріали розкривають мету, зміст, структуру навчальної дисципліни «психологія міжкультурного спілкування», а також містять кривництво до практичних занять та самостійної роботи.

УДК 159.9(075.8)

© Щотка О. П.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2024

ЗМІСТ

Вступ	4
Робоча програма навчальної дисципліни «Психологія міжкультурного спілкування»	6
Плани практичних занять	20
Завдання для самостійної роботи.....	23
Орієнтовні питання тестового контролю	31
Література	33

ВСТУП

Розуміння культурних особливостей інших країн є неодмінною умовою інтеграції України до європейського та світового процесу. Єдиний економічний простір стає неможливим без входження в простір освіти і культури інших країн, зокрема, Європейського союзу. Невід'ємною частиною сучасної гуманітарної освіти має бути підготовка здібних фахівців творчо працювати та розвиватися в інтегрованому мультикультурному середовищі.

Відомо, що комунікація відіграє особливу роль у сучасному суспільстві, спілкування на різних рівнях характеризується високим рівнем інтерпретації та взаємозалежності. Такі особливості реалізації комунікативного процесу сприяють змінам не лише у внутрішній політиці сучасних держав, але також відбиваються на відносинах між країнами, на ролі міжнародних організацій, громадських рухів та окремих особистостей у функціонуванні світової системи. Саме тому, неможливо не враховувати роль комунікації при теоретичному осмисленні сучасних міжнародних відносин, у спробах побудови ефективної зовнішньої політики, при зовнішньо-економічній діяльності, в управлінні процесами міграції та культурній дипломатії.

Зі сказано вище, можемо зробити висновок, що для сучасної вищої школи загалом актуальним є завдання формування компетентного спеціаліста, який вміє розв'язувати найважливіші проблеми в умовах існування в глобальному суспільстві, фахівця, що може бачити не тільки переваги глобалізації, а також враховуючи особливості кожної країни, будь-якої суспільства чи етнічної групи, залучених до інтеграційних процесів. Особливо це актуально в підготовці фахівців з міжнародних відносин, які мають бути готові вести міжнародний діалог, спиратися на етику міжкультурної комунікації.

Дисципліна «Психологія міжкультурного спілкування» спрямована на формування відповідального фахівця-міжнародника, який здатен свідомо, етично та творчо розбудовувати міжкультурну комунікацію. Знання, отримані в мажах цієї дисципліни також сприятимуть психологічному комфорту в іншому культурному середовищі, а також можуть

бути використані для оптимізації спілкування в поліетнічній Україні. Плюралістичність світу загострює потребу підготовленості до спілкуванням. І це актуально не лише в контексті знання молоддю різних мов. Не компетентність в питаннях полікультурного спілкування, в питаннях розуміння культурного контексту спілкування, ускладнює спілкування, обумовлює виникнення комунікативних бар'єрів, що не сприяє досягненню результату або згоди..

Особливості міжкультурного спілкування вивчаються різними науками: психологія, лінгвістика, етнологія, антропологія, соціологія, культурологія та ін. Психологія міжкультурного спілкування має прикладне призначення, оскільки спрямована на полегшення спілкування між представниками різних культур, на зменшення конфліктного потенціалу.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ»

I. Загальна інформація

Заклад вищої освіти	Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет	Педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Кафедра	Педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту
Мова навчання	Українська мова
Розробник	Кандидат психологічних наук, доцент О.П. Щотка
Освітня програма	«Міжнародні відносини і культурна дипломатія»
Рівень вищої освіти	другий (магістерський) рівень
Затверджено	Засіданням кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту, протокол № 1 від 27 серпня 2024 р.
Обсяг дисципліни	<i>Денна:</i> 3 кредити ЄКТС, що відповідає 90 академічним годинам, з яких 30 годин – аудиторне навчання (лекції – 16 год., практ. – 14 год.) і 60 годин – самостійна робота, залік. <i>Заочна:</i> 3 кредити ЄКТС, що відповідає 90 академічним годинам, з яких 10 годин – аудиторне навчання (лекції – 6 год., практ. – 4 год.) і 80 годин – самостійна робота, залік.
Статус дисципліни	обов'язкова

Психологія міжкультурного спілкування є важливою складовою професійної компетентності фахівця з міжнародних відносин. Метою викладання дисципліни «Психологія міжкультурного спілкування» є: формування міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх

фахівців з міжнародних відносин. Така компетентність передбачає знання закономірностей комунікативного процесу, особливостей спілкування людей, що відносяться до різних національних та мовно-культурних спільнот, природи труднощів міжкультурної комунікації та шляхів їх подолання. Завданнями даного курсу є формування вміння молодій особистості досконало висловлюватися й уважно чути, розуміти специфічні смисли, які виражають та інтерпретують учасники міжкультурної комунікації. Змістом дисципліни передбачено здобуття загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування.

Після успішного закінчення курсу магістранти будуть здатні аналізувати ефективність міжкультурного спілкування, виявляти оптимальні умови для міжкультурної комунікації, встановлювати адекватні ділові відносини в ситуаціях міжкультурного спілкування; рефлексувати стереотипи та модерувати конфлікти на міжкультурній основі.

Місце в структурно-логічній схемі освітньої програми

Дисципліна вивчається на першому році підготовки магістрантів протягом 1-го семестру. Передбачається, що студенти володіють базовими знаннями з психології. Загальний і універсальний характер даної дисципліни передбачає використання здобутих під час її вивчення знань і навичок в професійній діяльності та ділових відносинах.

II. Компетентності та результати навчання

2.1. Компетентності

Вивчення дисципліни у комплексі з іншими освітніми компонентами ОП «Міжнародні відносини і культурна дипломатія» сприяє набуттю здобувачами компетентностей:

ЗК3. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК5. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК6. Здатність працювати в міжнародному контексті.

ЗК7. Здатність працювати в команді

СК2. Здатність приймати обґрунтовані рішення щодо здійснення міжнародної та зовнішньополітичної діяльності.

СК3. Здатність аргументувати вибір шляхів вирішення завдань професійного характеру у сфері міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій, критично оцінювати отримані результати та обґрунтовувати прийняті рішення.

СК8. Здатність організовувати та проводити міжнародні зустрічі та переговори, розробляти, аналізувати і оцінювати дипломатичні та міжнародні документи.

СК10. Здатність до самонавчання, підтримки належного рівня знань, готовність до опанування знань нового рівня, підвищення своєї фаховості та рівня кваліфікації.

СК11. Здатність планувати та здійснювати проекти та заходи в сфері публічної і культурної дипломатії.

2.2. Результати навчання

ПРН7. Оцінювати та аналізувати міжнародні та зовнішньополітичні проблеми та ситуації, пропонувати підходи до вирішення таких проблем.

ПРН13. Брати участь у професійні дискусії у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики, суспільних комунікацій та регіональних студій, поважати опонентів і їхню точку зору, доносити до фахівців та широкого загалу інформацію, ідеї, проблеми, рішення та власний досвід з фахових проблем.

ПРН14. Оцінювати результати власної роботи і відповідати за особистий професійний розвиток.

ПРН15. Аналізувати та оцінювати ефективність діяльності державних та недержавних інституцій в сфері публічної і культурної дипломатії.

ПРН16. Проектувати та реалізовувати заходи в галузі публічної і культурної дипломатії.

III. Методи та засоби навчання

3.1. Методи навчання

Проблемні та інтерактивні методи навчання, елементи тренінгу комунікативних умінь, консультації.

3.2. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

- доступ до мережі Інтернет;
- університетське віртуальне навчальне середовище – УНІКОМ;
- електронна пошта;
- Zoom.

IV. Зміст навчальної дисципліни

4.1. Анотація змісту за темами

Тема 1. ПСИХОЛОГІЯ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Передумови виникнення напрямку «Психологія міжкультурного спілкування». Історія розвитку міждисциплінарного вивчення міжкультурної комунікації. Психологічна перспектива дослідження міжкультурного спілкування. Етнопсихологія та міжкультурні комунікації. Психологія міграції та міжкультурні комунікації. Психологія конфлікту та міжкультурні комунікації. Психологія спілкування та міжкультурні комунікації. Перспективи розвитку напрямку досліджень у психології.

Основні категорії дисципліни «Психологія міжкультурного спілкування»: культура, нація, народ, етнос, спілкування та масова комунікація. Особливості національно-етнічної свідомості та національно-етнічної ідентичності. Менталітет як наукова категорія. Ментальність українців. Особливості побутового спілкування українців. Особливості мовлення українців.

Тема 2. КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Поняття «культура» та її роль в міжкультурному спілкуванні. Шляхи засвоєння культури: інкультурація та соціалізація. Комунікація і культура. Поняття культурних цінностей і їхнє місце в міжкультурній комунікації.

Типи культур та стилі міжкультурного спілкування. Основні типи культур. Типи культур за контекстною спрямованістю. Типи культур за спрямованістю мети діяльності. Типи культур за дистанцією влади. Типи

культур за ставленням до невизначеності. Типи культур за гендерною ознакою. Типологічні особливості української культури.

Проблема «чужорідності» культур та етноцентризм. Етноцентризм, етнічна ідентична. Етноцентричні етапи. Етнорелятивістські етапи. Культурна ідентичність. Дихотомія «свій – чужий». Процес акультурації в міжкультурній комунікації. Симптоматика «культурного шоку». Сучасні тенденції розвитку культури. Динаміка культури. Культурна глобалізація сучасного світу.

Тема 3. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Поняття спілкування. Міжособистісне спілкування: види, рівні, структура. Масове спілкування. Комунікація в структурі спілкування. Соціальна перцепція в структурі спілкування. Інтеракція в структурі спілкування. Моделі комунікації: лінійна, транзакційна, інтерактивна, діалогічна. Комунікатор. Реципієнт. Комунікативні канали. Контекст. Комунікативний шум. Зворотній зв'язок. Поняття культурного діалогу.

Поняття про міжкультурну комунікацію. Рівні міжкультурної комунікації. Форми міжкультурної комунікації. Соціально-психологічні аспекти міжкультурної комунікації. Типи сприйняття міжкультурних відмінностей. Особливості ефективної міжкультурної комунікації. Поняття міжкультурно-комунікативної компетенції – її структура, рівні, засоби підвищення.

Тема 4. ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ У МІЖКУЛЬТУРНОМУ СПІЛКУВАННІ

Вербальна комунікація. Мова серед інших знакових систем. Поняття «мова» і «мовлення». Мовленнєве спілкування як спосіб комунікації. Функції мовлення. Мовлення як спосіб передавання інформації. Форми мовленнєвої комунікації: монолог, діалог, полілог. Сперечання як різновид мовленнєвої комунікації. Стратегія і тактика мовленнєвої аргументації. Усна та писемна комунікація. Бар'єри спілкування Проблеми міжкультурного розуміння. Помилкова інтерпретація: категорії, стереотипи, джерела. Помилкові оцінки в міжкультурному контексті. Аспекти розуміння повідомлень у різних культурах. Швидкі й повільні повідомлення. Сполучення культур. Одержання адекватної реакції.

Невербальна комунікація. Поняття про невербальну комунікацію та її співвідношення з вербальною. Сутність, основні види і функції невербальної комунікації. Мовчання як форма комунікації. Канали невербальної комунікації: оптико-кінетичний, акустичний, тактильно-кінетичний, ольфакторний. Комунікація через організацію простору та часу спілкування. Часова і просторова картини світу. Розподіл часу в різних культурах. Сприйняття часу в різних культурах. Простір у різних культурах. Картина світу як віддзеркалення свідомості. Інтерпретація невербальних повідомлень з врахуванням культурного контексту. Міжкультурні відмінності невербальних кодів комунікації.

Тема 5. КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

Психологія міжособистісного сприйняття в полікультурному середовищі. Соціальна перцепція: поняття, структура, закономірності. Механізми соціальної перцепції: емпатія, ідентифікація, рефлексія, каузальна атрибуція, стереотипізація. Помилки атрибуції в міжкультурній комунікації. Ефекти перших вражень. Психологічні механізми захисту в міжкультурній комунікації.

Основні теоретичні орієнтації сучасних етнопсихологічних досліджень. Відмінності наукових теорій Леві-Брюля і Леві-Строса. Специфіка крос-культурних досліджень. Корпоративна культура та критерії її різновиди. Крос-культурні проблеми та інструменти для їх вирішення.

Тема 6. КОНФЛІКТНІСТЬ ТА ПАРТНЕРСТВО У МІЖКУЛЬТУРНОМУ СПІЛКУВАННІ

Психологія міжкультурного конфлікту. Поняття конфліктної ситуації. Модель ескалації міжкультурного конфлікту. Динаміка міжкультурних конфліктів. Основні стадії, етапи розвитку міжкультурного конфлікту. Соціально-психологічні зміни учасників конфлікту: феномен групової згуртованості, феномен «дзеркального відображення», посилення етнічної ідентичності.

«Концепція змови» і міжгруповий конфлікт. Посередництво в міжкультурних конфліктах. Маніпулятивні прийоми у міжкультурному

спілкуванні. Особливості взаємодії культур. Побратимські зв'язки. ЮНЕСКО.

Тема 7. ПСИХОЛОГІЯ УПЕРЕДЖЕНОСТІ У МІЖКУЛЬТУРНОМУ СПІЛКУВАННІ

Поняття упередження і соціальний забобон. Розповсюдженість упереджень. Типи упереджень. Когнітивні упередження. Расові, гендерні упередження, стереотипи, настанови. Приховані форми упереджень. Нерівний статус і упередження. Релігійні, національні упередження.

Психологія дискримінації. «Ми» і «вони». Стигматизація. Конформізм, нонконформізм. Інституційна підтримка. Емотивні та когнітивні джерела упереджень. Категоризація. Сприймання схожості і відмінності. Розрізнявальні стимули, особливі випадки і яскраві події. Групові прив'язки і упередження. Сприйняття справедливості і упередження. Когнітивні наслідки упереджень. Можливості особистого впливу на власні упередження і подолання упереджень.

Тема 8. ТОЛЕРУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Теоретичні основи соціальної сегрегації, ексклюзії, інтеграції, інклюзії. Соціальна ексклюзія як процес виключення з суспільного функціонування. Модель соціально-психологічної профілактики ексклюзії. Гетерогенне середовище: етно, гендерне та інше різноманіття.

Макро-, мезо- та мікро-чинники толерування культурного різноманіття. Актуальність, провідні ідеї сучасного різноманіття. Психологічна безпека та її природа. Інтеграція гетерогенних груп. Мікрочинники толерування культурного різноманіття. Музика як прояв ментальності та універсальна мова спілкування

Діалог: поняття, теорія М. Бахтіна, М. Бубера. Психологія толерантності. Толерантність і її межі. Толерантність та інтолерантність в діловому спілкуванні. Види толерантності та її розвиток. Толерантність як риса фахівця.

4.2. Тематика аудиторних занять та самостійної роботи
Теми лекцій

№	Назва теми	Кількість годин	
		ден-на	заоч-на
1.	Психологія міжкультурного спілкування як напрям соціально-психологічних досліджень	2	2
2.	Культурно-антропологічні основи психології міжкультурного спілкування	2	2
3.	Соціально-психологічні основи міжкультурного спілкування	2	2
4.	Вербальна та невербальна комунікація у міжкультурному спілкуванні	2	-
5.	Когнітивні аспекти міжкультурного спілкування	2	-
6.	Конфліктність та партнерство у міжкультурному спілкуванні	2	-
7.	Психологія упередженості у міжкультурному спілкуванні	2	-
8.	Толерування міжкультурних відмінностей. Діалог культур	2	-
Разом		16	6

Теми практичних робіт

№	Назва теми	Кількість годин	
		ден-на	заоч-на
1.	Культурно-антропологічні основи міжкультурного спілкування	2	-
2.	Соціальна психологія міжкультурного спілкування	2	-
3.	Комунікація у міжкультурному спілкуванні	2	-
4.	Соціальна перцепція у міжкультурному спілкуванні	2	2
5.	Конфліктність та партнерство у міжкультурному спілкуванні	2	-
6.	Психологія упередженості у міжкультурному спілкуванні	2	2
7.	Толерування міжкультурних відмінностей	2	-
Разом		14	4

Самостійна робота

№	Назва теми	Кількість годин	
		ден-на	заоч-на
1.	Інкультурація, соціалізація як механізми засвоєння культури	7	15
2.	Проблема «чужорідності» культур та етноцентризм	7	10
3.	Процес акультурації у міжкультурній комунікації	7	15
4.	Стереотипи у міжкультурній комунікації	7	15
5.	Психологія міжкультурного конфлікту	8	15
6.	Міжкультурна комунікація в діловому контексті	8	10
7.	Подолання упередженості у міжкультурному спілкуванні	8	10
8.	Толерантність та інтолерантність у міжкультурному спілкуванні	8	10
Разом		60	80

V. Система оцінювання

5.1. Форми проміжного та підсумкового контролю

10 Виступ на занятті з презентацією, відповіді на питання аудиторії, резюмування, аргументація та формулювання висновків.

30 Виконання практичних завдань, участь у тренінгу та дискусіях

10 Аналіз кейсів.

20 Навчальний проект (есе)

30 Тести (виконується на платформі УНІКОМ)

5.2. Методи та засоби діагностики результатів навчання

Діагностика здійснюється за допомогою узагальнених академічних завдань, аналізу кейсів, що створюються як модель певної проблемної ситуації за спеціальністю на базі програмних результатів навчання.

Методи оцінювання. Поточне оцінювання (оцінювання роботи на семінарсько-практичному занятті: виступ, доповнення, обговорення кейсів ділових комунікативних ситуацій, виконання практичних завдань; оцінювання виконання ІНД; підсумковий контроль (тест).

5.3 Критерії оцінки роботи студентів

Форм роботи	Критерії	Розподіл балів
Робота під час занять	Активна участь у дискусії та симуляціях комунікації, міні-тренінгу	0-10
	Головний доповідач/модератор питання	0-10
	Якісне виконання практичних завдань	0-30
	Теоретично обґрунтований аналіз кейсів міжкультурного спілкування	0-10
Разом:		50
Есе «Рефлексія комунікативного потенціалу»	Розуміння психологічних детермінант успішної міжкультурної комунікації	0-3
	Обробка даних самодіагностики комунікативного потенціалу та їх інтерпретація	0-3
	Рефлексія комунікативного потенціалу на основі отриманих результатів	0-3
	Індивідуальна програма самовдосконалення комунікативних якостей в контексті вимог професійної діяльності	0-3
	Оформлення роботи	0-2
Разом:		20

Форм роботи	Критерії	Розподіл балів
Підсумкове тестування	Оцінка міри володіння знаннями програмного матеріалу. Оцінка здатності встановлення взаємозв'язків та виносити судження. Оцінка здатності враховувати психологічні закономірності при вирішенні практичних завдань.	
Разом:		30
Всього за курс		100

VI. Рекомендовані джерела інформації

6.1. Основні

1. Bull A., Loinard S. & Sulmona M.-M. (2005). *Communication interculturelle*: [Source électronique]. Paris: Université Dauphine. URL: http://mba-rh.dauphine.fr/fileadmin/mediatheque/site/mba_rh/pdf/Travaux_anciens/ME MOIRE-GROUPE4-communication-interculturelle.pdf
2. McLean Scott Business (2015). *Communication for Success*. University of Minnesota Libraries Publishing.
3. Бородін І.Є., Комарова К.В., Липовська Н.А., Тарасенко Т.М. (2019). *Соціально-психологічні основи ділового спілкування*: навч. посіб. Дніпро: Грні.
4. Вязова Р.В. (2012). *Філософські проблеми міжкультурної комунікації*: навчальний посібник. Запоріжжя.: ЗНУ.
5. Денисова С. П. *Дискурс у сучасних комунікаційних системах*. Київ: КиМУ, 2004. 134 с.
6. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. (2011). *Психологія спілкування*: навч. Посібник. Х.: НФаУ.
7. Кручек В.А. (2010). *Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування*. Київ: НАКККіМ.
8. Левицький А.Е., Борисенко Н.Д., Савчук І.І. (2011). *Теорія міжкультурної комунікації*: навч. посібник. К.: ДАКККіМ.

9. Манакін В.М. (2012). *Мова і міжкультурна комунікація*: навч. посіб.ВЦ «Академія».
10. Орбан-Лембрик Л. Е. (2005). *Соціальна психологія*. К. : Академвидав.
11. Петриківська О. С.(2019). *Культурна антропологія* : навчально-методичний посібник. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова
12. Почепцов Г. Теорія комунікації: навч. посібник. К.: Спілка рекламистів України, 1996. 175 с.
13. Сизоненко Н. (2020). (ред.). *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика* : колективна монографія. Київ: Видавництво Ліра-К.
14. Слюсаревський М. М. (ред). (2018). *Основи соціальної психології* : підручник для закладів вищої освіти. Київ : Талком.
2. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. К.: Довіра, 2007. 205 с.

6.2. Додаткові

1. Гусев, А., ред. (2020) *Комунікативні технології інформаційного суспільства* : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 142.
2. Карамушка Л.М. (2003). *Психологія управління*. К.: Міленіум.
3. Петренко, І., ред. (2020) *Менеджмент соціальних конфліктів: метод. рек.* Київ : Інститут соціальної та політичної психології.
4. Слюсаревський М. М., Блінова О.Є. (2013). *Психологія міграції*. Кіровоград: Імекс ЛТД.
5. Слюсаревський М. М., Хазратова Н. В. (2020) *Теоретичні напрями соціальної психології*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
6. West, M.A. (2004). *Effective Teamwork: Practical Lessons from Organizational Research*. Oxford: Blackwell. An introduction to the relevant research and the practice of teamwork.

6.3. Електронні інформаційні ресурси:

1. http://www.fictionbook.ru/author/tamara_nikolaevna_persikova/mejku_lturnaya_kommunikaciya_i_korporativ/read_online.html?page=1

2. http://sbiblio.com/BIBLIO/archive/ter_jasik/02.aspx
3. http://polbu.ru/terminasova_language/ch05_all.html
4. www.onu.edu.ua
5. <http://www.courier.com.ru/humanities/>
6. www.countries.ru/librari/ethic/etiket.htm

ПЛАНІ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1. Культурно-антропологічні основи міжкультурного спілкування

1. Поняття «культура» та її роль в міжкультурному спілкуванні.
2. Типи культур та стилі міжкультурного спілкування.
3. Проблема «чужорідності» культур та етноцентризму.

Література: [4]; [7]; [10]; [12].

Практичне заняття 2. Соціальна психологія міжкультурного спілкування

1. Спілкування, як соціально-психологічний феномен.
2. Соціально-психологічні аспекти міжкультурної комунікації.
3. Особливості ефективної міжкультурної комунікації.

Література: [1]; [4]; [5]; [6]; [9]; [12].

Практичне заняття 3. Комунікація у міжкультурному спілкуванні

1. Поняття вербально та невербальної комунікації у соціальній психології.
2. Вербальна комунікація та проблеми міжкультурного розуміння.
3. Міжкультурні відмінності невербальних кодів комунікації.

Література: [1]; [5]; [8]; [9]; [11]; [12].

Практичне заняття 4. Соціальна перцепція у міжкультурному спілкуванні

1. Поняття соціальної перцепції та її закономірностей
2. Психологія міжособистісного сприйняття в полікультурному середовищі.
3. Помилки атрибуції в міжкультурній комунікації.

Література: [1]; [2]; [9]; [12]; [16].

Практичне заняття 5. Конфліктність та партнерство у міжкультурному спілкуванні

1. Конфлікт: поняття, структура, динаміка.
 2. Структура та динаміка міжкультурного конфлікту.
 3. «Концепція змови» і міжгруповий конфлікт.
 4. Психологія управління міжкультурними конфліктами.
- Література: [1]; [2]; [9]; [15]; [16].

Практичне заняття 6. Психологія упередженості у міжкультурному спілкуванні

1. Поняття упередження і соціальний забобон.
 2. Психологія дискримінації. «Ми» і «вони». Стигматизація.
 3. Когнітивні наслідки упереджень.
 4. Можливості особистого впливу на власні упередження і подолання упереджень.
- Література: [1]; [3]; [7]; [9]; [15]; [16].

Практичне заняття 7. Толерування міжкультурних відмінностей

1. Причини соціальної сегрегації, ексклюзії, інтеграції, інклюзії.
 2. Гетерогенне середовище: етно, гендерне та інше різноманіття.
 3. Макро-, мезо- та мікро-чинники толерування культурного різноманіття.
 4. Толерантність та інтолерантність в міжкультурному спілкуванні.
 5. Модель соціально-психологічної профілактики ексклюзії.
- Література: [1]; [3]; [9]; [15]; [16].

Рекомендована література

Основна

1. McLean Scott Business (2015). *Communication for Success*. University of Minnesota Libraries Publishing.
2. Paludi Michele A. (2013). *Psychology for Business Success*. Praeger.

3. Бородін І.Є., Комарова К.В., Липовська Н.А., Тарасенко Т.М. (2019). *Соціально-психологічні основи ділового спілкування*: навч. посіб. Дніпро: Грні.
4. Вязова Р.В. (2012). *Філософські проблеми міжкультурної комунікації*: навчальний посібник. Запоріжжя.: ЗНУ.
5. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. (2011). *Психологія спілкування*: навч. Посібник. Х.: НФаУ.
6. Кручек В.А. (2010). *Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування*. Київ: НАКККіМ.
7. Левицький А.Е., Борисенко Н.Д., Савчук І.І. (2011). *Теорія міжкультурної комунікації*: навч. посібник. К.: ДАКККіМ.
8. Манакін В.М. (2012). *Мова і міжкультурна комунікація*: навч. посіб. ВЦ «Академія».
9. Орбан-Лембрик Л. Е. (2005). *Соціальна психологія*. К. : Академвидав.
10. Петриківська О. С. (2019). *Культурна антропологія* : навчально-методичний посібник. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова
11. Сизоненко Н. (2020). (ред.). *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика* : колективна монографія. Київ: Видавництво Ліра-К.
12. Слюсаревський М. М. (ред). (2018). *Основи соціальної психології* : підручник для закладів вищої освіти. Київ : Талком.

12.2. Додаткові

13. Гусєв, А., ред. (2020) *Комунікативні технології інформаційного суспільства* : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 142.
14. Карамушка Л.М. (2003). *Психологія управління*. К.: Міленіум.
15. Петренко, І., ред. (2020) *Менеджмент соціальних конфліктів*: метод. рек. Київ : Інститут соціальної та політичної психології.
16. Слюсаревський М. М., Блінова О.Є. (2013). *Психологія міграції*. Кіровоград: Імекс ЛТД.
17. Слюсаревський М. М., Хазратова Н. В. (2020) *Теоретичні напрями соціальної психології*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
18. West, M.A. (2004). *Effective Teamwork: Practical Lessons from Organizational Research*. Oxford: Blackwell. An introduction to the relevant research and the practice of teamwork.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота магістрантів з дисципліни «Психологія міжкультурного спілкування» включає підготовку до практичних занять, прочитання обов'язкової літератури, підготовку есе, а також самостійне опрацювання окремих теоретичних питань. Студентам пропонуються теми для самостійного опрацювання.

1. Інкультурація, соціалізація як механізми засвоєння культури
2. Проблема «чужорідності» культур та етноцентризм
3. Процес акультурації у міжкультурній комунікації
4. Стереотипи у міжкультурній комунікації
5. Психологія міжкультурного конфлікту
6. Міжкультурна комунікація в діловому контексті
7. Подолання упередженості у міжкультурному спілкуванні
8. Толерантність та інтолерантність у міжкультурному спілкуванні

Результати самостійного опрацювання матеріалу перевіряються у формі виступу під час заняття, презентації, написання реферату.

Практичні завдання та кейси з міжкультурної комунікації¹

Завдання 1. «Культурна особистість у портреті людини»

Дайте відповіді на такі запитання: 1. Які якості та особливості є характерними для українця / француза / іспанця / німця / китайця та ін.?

2. Якими якостями ви як представник української / французької / іспанської / німецької / китайської культури особливо пишаєтеся? І навпаки, які якості викликають у Вас почуття сорому?

3. Якими вбачають українців / французів / іспанців / німців / китайців представники інших культур?

4. Які риси та якості дозволяють українцям / французам / іспанцям / німцям / китайцям ефективно здійснювати міжкультурну взаємодію з представниками інших культур?

¹ Використані матеріали: Основи міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до практичних завдань для студентів спеціальності 291 "Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії" першого (бакалаврського) рівня / уклад. Л. А. Євдокімова-Лисогор. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. – 29 с.

Завдання 2

Проаналізуйте ситуацію: "Як фахівцям, які належать до суспільства із високим ступенем дистанції влади, зрозуміти діалог фахівців, які належать до суспільства із низьким ступенем дистанції влади?"

З'ясуйте причини нерозуміння двох представників, які належать до різних типів культур. Знайдіть шляхи подолання перешкод, коли йдеться про процес спілкування та інтерпретацію поведінки представників інших культур. Розгляньте дані культурних вимірів відповідно до класифікації Г. Хофстеде, побудуйте алгоритм ефективної співпраці раніше вказаних представників культур.

У суспільствах із високим ступенем дистанції влади встановлюють чіткий ієрархічний порядок, де кожний займає певну позицію. У таких суспільствах (Філіппіни, Венесуела, Індія) працівники уникають протиріч із керівниками, рішення ухвалюються автократично, віддається перевага непартиципативному стилю управління, комунікація здійснюється зверху вниз. У суспільствах із низьким ступенем дистанції влади дозволяється критикувати ієрархічну систему, надається перевага розподілу повноважень у структурі організації. У таких суспільствах (Ізраїль, Данія та інші) розподіл повноважень у структурі організації підлеглі розцінюють як нормальне явище, оскільки це сприяє ефективнішому виконанню професійної діяльності.

Завдання 3. «Плідна співпраця»

Підготуйте та запишіть 10 головних загальних принципів взаємодії з бізнес-партнерами, які б забезпечили ефективну, доброзичливу співпрацю з представниками інших культур.

Завдання 4

Прочитайте українські прислів'я, знайдіть відповідники в інших культурах. Які аспекти представників української культури вони характеризують? 1. Вісті не лежать на місці. 2. Говори стовпу, а він стоїть. 3. Двоє третього не чекають. 4. Життя прожити – не поле перейти. 5. Від ласкавих слів утихає гнів. 6. Говори мало – слухай багато.

Завдання 5

Проаналізуйте такі приклади. Зробіть висновки, які значення та аспекти теми вони ілюструють:

а) багато німецьких підприємців згадують, що під час перших контактів із партнерами азійських країн наші представники вручали їм різні подарунки, які в протоколах відзначалися як сувеніри. Німецькі бізнесмени, 15 зазвичай, не готові приймати подарунки, особливо під час першого контакту та ще й від зовсім незнайомих людей, окрім того, вони сприймають їх як хабар. Питання про роль подарунків для представників азійської культури мало зовсім інше значення, ділові відносини, з їхньої точки зору, ґрунтуються на особистих відносинах. Подарунки допомагають установити особисті зв'язки між партнерами. На Заході намагаються уникати будь-яких дій, які можуть виглядати як хабар. Запрошення та подарунки вважаються небажаним впливом або навіть спробою підкупу. Західна модель ділової поведінки будується на суворих етичних правилах;

б) в американській культурі жінки посміхаються частіше, ніж чоловіки; цей тип поведінки був засвоєний несвідомо й став звичкою. Євреї, читаючи Тору, відкидаються назад, імітуючи позу наїзника верблюда. Ця манера виникла багато століть тому, вона має давно загублений сенс, але сам рух залишився й передається від покоління до покоління як елемент культури;

в) форми поведінки в релігійних храмах різних культур досить сильно відрізняються. Наприклад, у Мексиці чоловіки й жінки ходять до церкви разом і мовчки стоять під час служби. В Ірані, навпаки, чоловіки й жінки відвідують служби окремо, а під час служби співають псалми. Для однієї культури на весіллі нормою є тиша і самотність, а в єврейській, українській і багатьох інших культурах ця подія супроводжується гучною музикою, танцями й веселощами.

Завдання 6

У вигляді схеми запропонуйте п'ять ступенів адаптації людини до іншої культури.

Дайте відповідь у вигляді таблиці (фактори, які впливають на ступінь культурного шоку):

Індивідуальні фактори	Групові фактори

Завдання 7

Проаналізуйте ситуацію. Хлопчик, син японського дипломата, що працює в США, вчиться в американській школі. Під час перерви він, на думку вчителя, повівся некоректно щодо інших учнів. Учитель відвів учня в кут і став говорити йому, що він повівся неправильно. Під час бесіди хлопчик дивився в підлогу і мовчав. На питання вчителя, чи зрозумів хлопчик сутність його зауваження, дитина продовжувала дивитися в підлогу і мовчати. Після бесіди вчитель поскаржився директору на некоректну поведінку учня і його неповагу до вчителя. Хлопчик же, прийшовши 16 додому, розповів про ситуацію батькам, ті вважали, що вчитель повівся не зовсім правильно, і побажали зустрітися з директором школи.

Дайте відповідь на такі запитання: 1. Опишіть структуру конфлікту і його причини. Чому цей конфлікт можна вважати міжкультурним? 2. Як, на вашу думку, сприймають цю ситуацію вчитель і батьки учня? 3. Яку стратегію вирішення конфлікту слід обрати, враховуючи причини ситуації, а також прийняті у відповідних культурах способи вирішення конфліктів? Уявіть, що ви запрошені на зустріч директора і батьків хлопчика як медіатор. Яку тактику ви обрали б, спілкуючись спочатку з директором і батьками дитини окремо, а потім під час особистої зустрічі?

Завдання 8

Підготуйте рекомендації для ділової людини, яка збирається вперше відвідати Україну. Вона має враховувати рекомендації з поведінки в ділових ситуаціях міжкультурної взаємодії з представниками нашої країни.

Завдання 9

Розгляньте ситуацію та розіграйте її. Представники двох культур (української та китайської) мають узгодити план співпраці на майбутнє півріччя. Колеги зустрічаються в кабінеті представника китайської культури. У них є можливість попрацювати за столом чи розміститися на м'якому дивані. Який варіант є найкращим? Яка відстань між колегами буде впливати на робочий процес співпраці? Відповідь обґрунтуйте.

Завдання 10

Уміння вирішувати конфлікти в міжкультурній комунікації значною мірою залежить від уміння визначати комунікативний стиль конфлікту, властивий опонентам, проявляти гнучкість у виборі способу вирішення конфлікту, шукати точки дотику перш за все не в позиціях опонентів, а в звичному для них способу вирішення конфліктів.

Існують чотири стратегії вирішення конфліктів: дискусія, залучення, пристосування та динамічний стиль.

1. Яка стратегія є характерною для вирішення конфліктів в американській, австралійській, та в деяких скандинавських культурах?

2. Яка стратегія є характерною для вирішення конфліктів із представниками південноєвропейських культур?

3. Яка стратегія є характерною для вирішення конфліктів із представниками мексиканців, японців, тайців?

4. Яка стратегія є характерною для вирішення конфліктів із представниками культури Близького Сходу, а також пакистанської культури.

Завдання 11. Ділові подарунки в різних країнах світу

Розгляньте приклади подарунків у різних країнах світу.

В англomовних країнах (Англія, Ірландія, Канада, Австралія) ділові подарунки є необов'язковими. У США подарунки між компаніями, що ведуть спільний бізнес, – також рідкість, більшість ділових подарунків – це нагороди співробітникам компанії або святкові подарунки діловим партнерам. Обмін подарунками не схвалюється в таких країнах, як Франція, Іспанія. В Австрії вони лише рекомендуються.

У Китаї ж ділові подарунки схвалюються, їхня відсутність може негативно позначатися на майбутніх партнерських відносинах. Ділові подарунки також важливі на Філіппінах, в Індії та Ізраїлі.

У багатьох країнах пропозиції подарунків можуть сприйматися як порушення етикету. У Японії подарунки – це важливий фактор в установленні та підтримці взаємозв'язків чи співпраці. Коли ситуація вимагає подарунка, слід компетентно підійти до його вибору, призначення та якості.

Представники Південної Америки (парагвайці, перуанці, болівійці або еквадорці) із задоволенням приймають гостинці, але це можуть бути сувеніри. Офісні приладдя, книги або невеликі картини люблять отримувати корейські, тайванські й тайські клієнти. У багатьох азіатських країнах віддають перевагу таким подарункам, як кондитерські вироби. На відміну від японців, американці не надають значення подарункам. Дорогі презенти в них викликають швидше недовіру, ніж вдячність. Але невеличкий сувенір із логотипом фірми вони візьмуть із задоволенням. Американці розпаковують подарунки відразу після отримання, отже, тому, хто їх дарує, слід звернути на це увагу. У мусульманських країнах високо оцінять такий подарунок, як компас, тому що під час молитви мусульманин має бути звернений обличчям до Мекки (Мецци).

Завдання 12

Розгляньте ситуацію: "клієнт (представник іншої культури) – менеджер (представник української культури)". Менеджер демонструє ввічливість до клієнта та уважно слухає вимоги клієнта. Які саменаведені далі приклади поведінки допоможуть менеджеру в цій ситуації:

- а) менеджер сидить у кріслі, відкинувшись назад;
- б) схрестив пальці;
- в) нахил у бік клієнта;
- г) від клієнта його відгороджує високий стіл;
- д) дивиться в очі клієнту;
- е) крутить олівець у руках;
- є) робить записи під час бесіди;
- ж) киває головою?

Завдання 13

Розгляньте визначення толерантності в різних мовах: в іспанській мові: здатність визнавати ідеї та думки, відмінні від власних; у французькій мові: повага свободи іншого, його думки; в англійській: готовність і здатність без протесту сприймати особистість або подію; у китайській: дозволяти, допускати, бути в ставленні до інших терпимим, великодушним; в арабській: прощення, поблажливість, м'якість, милосердя, співчуття, терпіння, прихильність до іншого; у російській: здатність терпіти щось або когось (бути витриманим, стійким, вміти миритися з існуванням чого-небудь); у перській мові: терпіння, витривалість, готовність до примирення.

Запропонуйте власне визначення поняття толерантності.

Завдання 14. «Дипломатія в умовах міжнародних відносин»

Освоєння міжкультурної взаємодії та поведінки із представниками. Розгляньте основні функції дипломатичного представництва. Упорядкуйте та запишіть такі функції. Рольова гра "Саміт G20", запропонуйте правила дипломатичного етикету в переговорному процесі з представниками інших культур.

Завдання 15

Особливість культурної політики у міжнародних відносинах виявляється у зовнішній діяльності країн. Велику роль у культурній політиці здійснюють такі культурно-просвітницькі центри, як Інститут Гете, Французький культурний центр, Британська Рада та ін. Опишіть функції, які виконують указані раніше центри? Яким чином здійснюється комунікативна діяльність таких центрів? Висновки обґрунтуйте.

Написання есе «Рефлексія комунікативного потенціалу»

Хід роботи:

1. Виконати методики в режимі самодіагностики.
 - Опитувальник «Мотивація досягнення»
 - Опитувальник «Мотивація афіляції»
 - Тест Томаса «Стили поведінки в конфлікті»
 - Тест С.Баднера для діагностики толерантності

- «Шкала толерантності до невизначеності Д. Маклейна
- Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (В. В. Бойко)

2. Обрахувати результат та дати йому інтепретацію.

3. На основі результатів методик та знань отриманих в процесі вивчення курсу написати рефлексивне есе «Психолого-комунікаційний потенціал мого ділового успіху»

Ознаки есе

1. Невеликий об'єм. Яких-небудь жорстких меж, звичайно, не існує. Об'єм есе – від трьох до семи сторінок комп'ютерного тексту.

2. Конкретна тема і підкреслено суб'єктивне її трактування.

3. Вільна композиція – важлива особливість есе.

4. Невимушеність оповідання.

5. Внутрішня смислова єдність.

6. Орієнтація на розмовне мовлення.

При написанні есе важливо також враховувати наступні моменти:

1. Вступ і висновки повинні фокусувати увагу на проблемі (у вступі вона ставиться, у висновках – резюмується думка автора).

2. Потрібне виділення абзаців, червоних рядків, встановлення логічного зв'язку абзаців: так досягається цілісність роботи.

3. Необхідно на основі інтерпретацій отриманих показників самодіагностики якостей ділового спілкування представити загальну картину рівня володіння майстерністю ділової взаємодії, виділити власні сильні і слабкі сторони, визначити аспекти вдосконалення певних потрібних (бажаних) характеристик ділового спілкування в майбутньому.

4. Стиль викладу: есе властиві емоційність, експресивність, художність. Втім, стиль відбиває особливості особистості, що є важливим моментом при створенні есе.

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Емпатія – це:

а) здатність розуміти і розділяти переживання іншої людини через емоційне співпереживання;

б) процес засвоєння людиною культурних знань цінностей, норм поведінки і навичок; в) терпиме і поблажливе ставлення до чужих думок, звичаїв, культури;

г) процес негативного сприйняття традицій і цінностей чужої культури;

д) форма спілкування людей за допомогою жестів, міміки, рухів тіла.

2. Належність індивіда до будь-якої культури або культурної групи, що формує ціннісне ставлення людини до самої себе, інших людей, суспільству і світу в цілому. Це –

а) культурна ідентичність;

б) емпатія;

в) соціальна норма;

г) інкультурація;

д) імітація.

3. Які 4 основні сфери культурних цінностей прийнято виділяти в культурній антропології:

а) побут, ідеологію, релігію, художню культуру.

б) побут, ідеологію, релігію, звичаї.

в) побут, релігію, художню культуру, етноцентризм.

г) побут, релігію, мову, культуру.

д) побут, ідеологію, традиції, релігію.

4. Який психологічний механізм лежить в основі формування атракції у партнера з використанням компліментів?

а) емпатія;

б) галла-ефект;

в) каузальна атрибуція

5. Процес придбання одним народом тих чи інших форм культури іншого народу, що відбувається в результаті їхнього спілкування – це ...

- а) акомодация;
- б) спадкоємність;
- в) аккультурація;
- г) асиміляція.

6. Результат занурення в незнайому культуру непідготовленого відвідувача – це ...

- а) культурний колапс;
- б) культурний вибух;
- в) культурний шок;
- г) культурна революція.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. *Словник термінів міжкультурної комунікації*. К.: Довіра, 2007.
2. Бородін І.Є. Комарова К.В, Липовська Н.А., Тарасенко Т.М. (2019). *Соціально-психологічні основи ділового спілкування*: навч. посіб. Дніпро: Грані.
3. Вязова Р.В. (2012). *Філософські проблеми міжкультурної комунікації*: навчальний посібник. Запоріжжя.: ЗНУ.
4. Гусєв, А. (ред). (2020). *Комунікативні технології інформаційного суспільства* : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД.
5. Денисова С. П. (2004). *Дискурс у сучасних комунікаційних системах*. Київ: КиМУ.
6. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. (2011). *Психологія спілкування*: навч. Посібник. Х.: НФаУ.
7. Карамушка Л.М. (2003). *Психологія управління*. К.: Міленіум.
8. Кручек В.А. (2010). *Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування*. Київ: НАКККіМ.
9. Левицький А.Е., Борисенко Н.Д., Савчук І.І. (2011). *Теорія міжкультурної комунікації*: навч.посібник. К.: ДАКККіМ.
10. Манакін В.М. (2012). *Мова і міжкультурна комунікація*: навч. посіб.ВЦ «Академія».
11. Орбан-Лембрик Л. Е. (2005). *Соціальна психологія*. К.: Академвидав.
12. Петренко, І. (2020). (ред). *Менеджмент соціальних конфліктів*: метод. рек. Київ : Інститут соціальної та політичної психології.

13. Петриківська О.С. (2019). *Культурна антропология* : навчально-методичний посібник. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова
14. Почепцов Г. (1996). *Теорія комунікації*: навч. посібник. К.: Спілка рекламистів України.
15. Сизоненко Н. (ред.). (2020). *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика* : колективна монографія. Київ: Видавництво Ліра-К.
16. Слюсаревський М. М. (ред.). (2018). *Основи соціальної психології* : підручник для закладів вищої освіти. Київ : Талком.
17. Слюсаревський М. М., Блінова О.Є. (2013). *Психологія міграції*. Кіровоград: Імек ЛТД.
18. Слюсаревський М. М., Хазратова Н. В. (2020). *Теоретичні напрями соціальної психології*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
19. Bull A., Loinard S. & Sulmona M.-M. (2005). *Communication interculturelle*: [Source électronique]. Paris: Université Dauphine. URL: http://mba-rh.dauphine.fr/fileadmin/mediatheque/site/mba_rh/-pdf/Travaux_anciens/MEMOIRE-GROUPE4-communication-interculturelle.pdf
20. McLean Scott Business (2015). *Communication for Success*. University of Minnesota Libraries Publishing.
21. West, M.A. (2004). *Effective Teamwork: Practical Lessons from Organizational Research*. Oxford: Blackwell. An introduction to the relevant research and the practice of teamwork.

Навчальне видання

Щотка О. П.

**ПСИХОЛОГІЯ
МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ**

Навчально-методичні матеріали

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка та макетування – О. В. Борщ

Підписано до друку 08.11.24 р.	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Computer Modern	Обл.-вид. арк. 1,1	Ел. вид-ння
Замовлення № 191	Ум. друк. арк. 2,1	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.